

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Godina LXVI, br. 2
Zagreb 2013.

Autor je na kraju knjige dodao popis kratica (str. 336-337), tablica (str. 338-339) i srpskih, makedonskih, albanskih i turskih imena spomenutih mjesta (str. 340), iscrpan popis korištenih izvora i literature (str. 341-365) i kazalo imena (str. 366-369) te mjesta i pojmova (str. 370-374).

Pezo ne obrađuje netaknutu temu, jer je ona već obrađena u srpskoj, albanskoj i bosansko-hercegovačkoj povijesnoj znanosti, ali daje nova gledišta i usporedno analizira stanje u obje Jugoslavije, što dosad nije bio slučaj. Osim toga, pohvalno je da autor koristi albanske izvore; jedini koji nedostaju su turski izvori, ako zanemarimo knjige turskih autora na engleskom jeziku. Autor je vrlo pedantan: u jednoj od tablica s podacima o iseljenim muslimanima Pezo je primijetio da je konačni zbroj unutar jedne od tablica netočan! (str. 84). Svojim zavidno jasnim izlaganjem Pezo objektivno prosuđuje i upućuje na brzopletost zaključaka ranijih istraživača. U knjizi nema faktografskih grešaka koje se obično nalazi u stranim izdanjima koja obrađuju domaće teme. Ipak, Osmansko se Carstvo naziva Turskom i prije njezinog proglašenja 1923. godine (str. 56), a naziv KPJ posve je zamijenjen nazivom SKJ, čak i za razdoblje prije promjene imena, 1952. godine. Najveća je pak mana ove knjige ono što joj se ne bi trebalo spočitavati: njezin odmak od cjelokupne migracijske problematike na europskim prostorima nakon Prvoga svjetskog rata. Da je međutim autor odlučio staviti svoj rad u takve okvire, ova bi knjiga morala biti objavljena u nekoliko tomova.

Ovo je vrlo akribično djelo koje karakterizira sveobuhvatno istraživanje temeljeno na arhivskom gradivu i vrijedan je doprinos istraživanju povijesti migracija na jugoistoku Europe. Zaslužuje prijevod na hrvatski jezik jer može biti od velike koristi budućim istraživačima kao nezaobilazan metodološki i spoznajni putokaz, a ostalim čitateljima može olakšati razumijevanje migracijskih zbivanja na balkanskim prostorima.

Andelko Vlašić

Milan Ristović, *Turska osmatračnica. Jugoslovensko-turski odnosi u Drugom svjetskom ratu i njihov balkanski kontekst*, Čigoja štampa – Udruženje za društvenu istoriju, Beograd 2013, 223 str.

Milan Ristović, redovni profesor opće suvremene povijesti na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Beogradu, već trideset godina bavi se poviješću jugoistočne Europe, a posebice Jugoslavije i Srbije, u 20. stoljeću. U svojoj je novoj knjizi zaokružio temu o kojoj je već napisao nekoliko članaka, a to su politički i diplomatski odnosi Republike Turske i Kraljevine Jugoslavije u vrtlogu Drugoga svjetskog rata na Balkanu. Iako su se istom temom posredno bavili strani povjesničari poput Elisabeth Barker, Marka Mazowera, Stevana K. Pavlowitcha i Bülenita Gökaya te srpski povjesničari poput Živka Avramovskog i Dušana Lukača, Ristovićeva knjiga potpuno je posvećena spomenutoj temi i tim vrednija jer je autor koristio iznimno dragocjenu arhivsku građu jugoslavenskoga kraljevskog poslanstva i konzulata u Turskoj (koja se nalazi u Arhivu Jugoslavije u Beogradu), jugoslavenskoga vojnog izaslanstva u Turskoj (koja se nalazi u Vojnom arhivu u Beogradu), kao i djelomično objavljenu građu Ministarstva vanjskih poslova Kraljevine Jugoslavije u izbjeglištvu. Iz intenzivne diplomatske aktivnosti Ilije Šumenkovića, jugoslavenskog poslanika u Ankari (1939-1945), izrodila se složena građa koja svjedoči o važnosti Turske i Balkana za obje zaraćene strane u Drugome svjetskom ratu, kao i rađanju značaja koji će taj prostor imati u Hladnom ratu.

Knjiga nije podijeljena na kronološka poglavlja, nego se u svakom novom poglavlju analizira druga problematika. Nakon „Predgovora“ (str. 7-15), u kojem je autor opisao dosadašnju obrađenost teme i koje je izvore i literaturu i s kojim razlogom koristio, slijedi „Uvod“ (str. 17-25) u kojem je predstavljena politička situacija na Balkanu u tridesetim godinama 20. stoljeća i političke promjene koje su se događale približavanjem Drugoga svjetskog rata. Sile Osovine pokorile su Albaniju, Grčku i Jugoslaviju i time je Turska ostala jedina neovisna država od onih koje su 1934. godine zasnovala Balkanski pakt (Grčka, Jugoslavija, Rumunjska i Turska). Umjesto da se suprotstavi agresiji Osovine protiv svojih saveznica iz Pakta i stane na stranu Saveznika, Turska je zbog svoje vojne i gospodarske slabosti odlučila ostati neutralna. Šumenković je nakon okupacije Jugoslavije ostao izoliran u Ankari, ali se vrlo brzo pretvorio u iscrpnog izvjestitelja jugoslavenske izbjegličke vlade o svim političkim događajima u Turskoj, na Balkanu i u okupiranoj domovini. U poglavlju „Jugoslavenstvo-turski odnosi u svjetlu britanskih pokušaja stvaranja novog balkanskog fronta (1939-1941)“ (str. 26-44) opisuju se diplomatski potezi Velike Britanije da u razdoblju od 1939. do 1941. nagovori Jugoslaviju i Tursku da se suprotstave njemačkoj vojnoj i diplomatskoj penetraciji na Balkan. Ta akcija nije uspjela jer su spomenute države oklijevale izložiti se agresiji Osovine. Napad na Jugoslaviju 6. travnja 1941. obezvrijedio je takve pokušaje jer je Jugoslavija podijeljena, a Turska se još više okrenula politici neutralnosti. U poglavlju „Zamrznuta savezništva i ‘manevri neutralnosti’ u 1941. godini“ (str. 45-51) govori se o daljnjim potezima Turske, koja se bojala prodora boljševizma na Balkan i priželjkivala je da Njemačka potisne sovjetsku prijetnju. Zbog toga se nije libila, unatoč neutralnom stavu, potpisati ugovor s Njemačkom o razmjeni oružja za krom, sirovinu koja je bila presudno važna za njemačku ratnu industriju. U poglavlju „Prirodni egoizam: Turska i Balkan 1941-1942.“ (str. 52-60) autor analizira turski stav prema balkanskim zemljama, posebice Bugarskoj, koje su u turskim planovima predstavljale buduću tampon-zonu pred sovjetskim prodorom. Zato je Turska, iako neprijateljski raspoložena prema Bugarskoj i njezinim težnjama za ekspanzijom, potajno navijala da se sve balkanske države nakon rata obnove u svom prijašnjem stanju, ili s barem nekim izmjenama – u svakom slučaju, da budu turski štit pred eventualnim nadiranjem Sovjetskog Saveza, nanovo ojačane Njemačke ili koje druge sile. U poglavlju „Turska i jugoslavenstvo u izbeglištvu“ (str. 61-70) Ristović opisuje turski odnos prema Jugoslaviji kao svojem savezniku iz Balkanskog pakta nakon napada na Jugoslaviju 1941. godine. Spomenuto je savezništvo u tom trenutku postalo posve nevažno, kao da nije ni postojalo: jugoslavenska izbjeglička vlada i njezini diplomatski predstavnici u turskim su očima postali mnogo manje važni; trebalo je čekati 1943. godinu i jasan preokret na svjetskim bojištima da Turska počne uzimati u obzir izbjegličku vladu kao mogućeg aktera u poslijeratnom izgledu Balkana. Ristović svoje zaključke temelji na izvještajima spomenutog poslanika Šumenkovića, koji je iz prve ruke u Ankari osjetio zahladnjenje koje je dolazilo s turske strane. U poglavlju „Vlada u Ankari i nemački ‘novi poredak’“ (str. 71-80) autor opisuje odnose Njemačke i Turske tijekom Drugoga svjetskog rata. Činjenica koju treba naglasiti jest da se Turska oduprla svim njemačkim pozivima da se pridruži Osovinu i da je zahvaljujući svojoj diplomatskoj umješnosti uspijevala izvući veliku materijalnu korist iz spomenutog ugovora o razmjeni oružja za krom; tek je prodor Crvene armije na Balkan prekinuo tu razmjenu. S druge strane, turska javnost i određeni politički krugovi koketirali su s idejom nacionalsocijalizma, a i sama je turska vlada tijekom rata uvela neke mjere koje su podsjećale na nacističke: prisilna preseljenja, drakonski porezi na židovsku i grčku manjinu itd. Sve u svemu, neutralan položaj Turske nije značio da je bila pošteđena od događaja koji obično nastanu u ratu.

U poglavlju „Ambasada u Ankari kao centar prikupljanja vesti o prilikama u Jugoslaviji“ (str. 81-87) autor pažnju prebacuje na djelatnost jugoslavenskog poslanstva u Ankari, koje je ostalo na vjetrometini nakon raspada Jugoslavije u Travanjskom ratu. Šumenković je dobio dužnost da održava diplomatske odnose s Turskom, nadgleda jugoslavensku obavještajnu službu u Turskoj i u isto vrijeme prenosi izbjegličkoj vladi u London informacije iz okupirane domovine. Obimnost njegovih izvještaja i posredno priskrblijevanje informacija o vlastitoj zemlji (od turskih diplomata!) pokazuje koliko je bio sposoban kao poslanik. U poglavlju „Sukobi jugoslovenskih obavještajnih grupa u Turskoj“ (str. 88-111), koje je autor već objavio kao samostalan članak, pokazuje se da Šumenković ipak nije bio sposoban nadgledati i obavještajni rad, a prema onome kako je Ristović opisao stanje u jugoslavenskoj obavještajnoj mreži u Turskoj i na Bliskom istoku, rijetko tko bi i bio sposoban nadgledati ga. Naime, u isto su vrijeme postojale dvije skupine obavještajaca zavađene jedna s drugom, a njihova je zavada bila preslika stanja u izbjegličkoj vladi, gdje su se sukobljeni klanovi borili za prevlast. Šumenković je s vremenom shvatio da je najbolje držati se po strani, a obavještajna zbrka razriješena je povlačenjem jedne skupine i marginaliziranjem druge, onog trena kad je britanska obavještajna služba postala svjesna njihove neučinkovitosti. U poglavlju „Pokušaji Nezavisne Države Hrvatske da uspostavi diplomatske odnose s Turskom (1941-1943)“ (str. 112-134), koje također postoji kao samostalan članak i koje će hrvatskim čitateljima možda biti najzanimljivije, autor opisuje težnju vodstva NDH da preko skupine muslimanskih dužnosnika uspostavi diplomatske odnose s Turskom. Cilj je bilo iznuđivanje priznanja NDH od strane Turske – time se htjelo postići izvlačenje NDH iz međunarodne izolacije. O istoj se temi može naći poglavlje i u knjizi Nade Kisić Kolanović, *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941.-1945.* (Zagreb 2009). U poglavlju „Jugoslovensko-grčka unija i Turska“ (str. 135-147) govori se o britanskom inzistiranju na sklapanju unije između izbjegličkih vlada Grčke i Jugoslavije, koja je i potpisana 15. siječnja 1942. godine. Britanija je namjeravala na taj način utjecati na poslijeratnu političku konstelaciju na Balkanu i oblikovati budući Balkan po svojim željama. U poglavlju „Pitanje stvaranja šire balkanske (kon)federacije“ (str. 148-162) opisan je pokušaj britanske diplomacije da sve balkanske države, zajedno s Mađarskom, privuče u buduću poslijeratnu (kon)federaciju s Jugoslavijom i Grčkom. Tome su se prijedlogu usprotivile Turska i Sovjetski Savez, dok je Jugoslavija reagirala oprezno i pokušala utjecati na to da Bugarska u takvu buduću uniju uđe bez svih onih teritorija koje je uzela Jugoslaviji u Travanjskom ratu. Ta britanska diplomatska težnja postala je bespredmetnom nakon sovjetskog nadiranja na Balkan. U poglavlju „Pogled iz Ankare na pokušaje Bugarske da izađe iz rata“ (str. 163-175) autor analizira neuspješne bugarske diplomatske pokušaje da preko američkih i britanskih diplomata u Turskoj iznađe dogovor o prelasku Bugarske na savezničku stranu. Ne samo da je Bugarska to pokušavala izvesti tako da u tom procesu zadrži teritorije koje je okupirala tijekom rata, nego se još obratila američkoj, a ne britanskoj strani, očekujući da će Amerikanci biti blaži od Britanaca zbog svog neiskustva u diplomatskim igrama. Time je izazvala veću predostrožnost Britanaca, jer Britanci nisu htjeli da im se Amerikanci miješaju u balkanske poslove, i Turaka, jer se na njihovu tlu razgovaralo o prebacivanju neprijateljske susjede Bugarske na pobjedničku stranu. U poglavlju „Turska balkanska politika u završnoj fazi rata (1943-1944/5)“ (str. 176-185) autor opisuje turska strahovanja proizašla iz saznanja da će poslijeratne balkanske države biti podijeljene u dvije interesne sfere između Sovjetskog Saveza i Velike Britanije. Pri takvoj se podjeli Turska morala izboriti za svoje mjesto na pobjedničkoj strani i time osigurati da ne bude marginalizirana. U poglavlju „Nastavak izbegavanja ulaska u rat 1943-1944“ (str. 186-194) opisan je polagani proces turskog okretanja k Saveznicima, raskidanje diplomatskih veza

s Njemačkom i, konačno, objava rata Njemačkoj. Priklanjanje savezničkoj strani ipak nije bilo dovoljno da se Turska osigura naspram mogućega sovjetskog presizanja na njezin teritorij, i taj je strah ostao konstanta u turskoj diplomatskoj aktivnosti u završnoj fazi rata. U poglavlju „Skica za biografiju ambasadora Dr Ilije Šumenkovića“ (str. 195-204) autor opisuje radni vijek spomenutog poslanika i naglašava njegovu važnost kao jednog od najpouzdanijih diplomata kojeg je Kraljevina Jugoslavija imala. Šumenković svakako zaslužuje samostalan rad. U „Zaključku“ (str. 205-208) sumirana je djelatnost kraljevskog poslanstva u Ankari tijekom Drugoga svjetskog rata i istaknuta je neprocjenjiva važnost izvještaja poslanika Šumenkovića za proučavanje složenih balkanskih ratnih prilika. Na kraju knjige nalaze se sažetak na engleskom jeziku (str. 209-212), popis izvora i literature (str. 213-218) te Registar ličnih imena (str. 219-223).

Autor dubokim poznavanjem onovremenog regionalnog konteksta uspješno dopunjava saznanja o političkoj povijesti Balkana za Drugoga svjetskog rata kroz prizmu odnosa Jugoslavije i Turske. Kvaliteta knjige je u tome da se bavi općebalkanskom poviješću u Drugom svjetskom ratu, a ne samo poviješću jedne od balkanskih država. Mana knjige je ta da su autoru, iako koristi obimnu arhivsku građu i literaturu na četiri strana jezika, izvan dosega ostali turski izvori i radovi (osim ako su napisani na engleskom jeziku). Treba napomenuti da velik problem predstavlja i to što je arhiv turskog Ministarstva vanjskih poslova i dalje zatvoren za istraživače. U knjizi se može naći poveći broj tiskarskih pogrešaka, poneka nesređena bilješka, a imena osoba u zagradama (gdje su trebala biti napisana izvorno, a ne fonološki) često su krivo napisana. Sve u svemu, ova će knjiga zbog autorove sposobnosti da razjasni balkanske diplomatske zavrzlake biti vrlo korisna za svakog istraživača balkanske povijesti u Drugom svjetskom ratu, a vjerujem i iznimno zanimljiva svakome koga zanima povijest.

Andelko Vlašić

Radina Vučetić, *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka*, Službeni glasnik, Beograd 2012, 473 str.

Unatoč značajnim pomacima učinjenim u posljednje vrijeme, nije pretjerano reći da je istraživanje zrelog i kasnog razdoblja socijalističke Jugoslavije još uvijek u povojima. Za jedan od krupnijih recentnih iskoraka na ovom polju zaslužna je srpska povjesničarka srednje generacije Radina Vučetić. Njena knjiga *Koka-kola socijalizam. Amerikanizacija jugoslovenske popularne kulture šezdesetih godina XX veka* u relativno je kratko vrijeme i u Hrvatskoj potakla veći broj reakcija, navijestivši da je vrijeme znanstvenog autizma konačno iza nas.

Nekoliko rasprodanih izdanja govore o tome da se radi o zaista izvrsno napisanoj knjizi čiji pitki i informativni stil nije postignut nauštrb znanstvenih kvaliteta. Kako to sugerira efekatan dizajn naslovnice, svojom parafrazom slavnog Warholovog postera Marilyn Monroe, ovaj put s Josipom Brozom Titom kao predloškom, *Koka-kola socijalizam* bavi se amerikanizacijom kulturnog i društvenog života socijalističke Jugoslavije. Kroz pet poglavlja i 417 stranica, Vučetić, na temelju arhivskih izvora, tiska, audio-vizualnog materijala, sekundarne literature i ponešto osobnih sjećanja sudionika, dokumentira način na koji je, tijekom 1960-ih godina, američka kultura prodirala u ideološki neortodoksni kontekst socijalističke Jugoslavije i trajno utjecala na razvoj njene vlastite popularne i potrošačke kulture. Konkretnije, Vučetić redom promatra amerikanizaciju jugoslavenske filmske konzumacije i produkcije, priliv i prihvaćanje jazza i rock'n'rolla, modernističke i avangardne impulse u likovnoj i kazališnoj umjetnosti koji su stizali